ॐ શ્રી

તત્સત પરમાત્મને નમઃ

દેશ–દીપક.

નાટકનાં ગાયનો તથા ટુંક સાર.

રચનાર.

કવિ જી. એ. વૈરાટી.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરરત્નશ્રી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી સંસ્થાપિત.

"શ્રી દેશી નાટક સમાજ" માટે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

હરગોવીંદદાસ જેઠાભાઇ શાહ.

માલેક:—શ્રી દેશી નાટક સમાજ.

સૂર્ય પ્રકાશ થીએટર, સ્ટેશનરોડ–સુરત.

ન ૧૯૮૪.] [સને ૧૯૨૮.

આવૃત્તિ ૬ ઠ્ઠી. પ્રત ૨૦૦૦.

કીંમત રૂા. ૦–૪–૦

" દેશ દીપક. "

પ્રયોગનું વસ્તુ વિવેચન અને નમ્ર નિવેદન

વિક્રમ સંવત ૧૪૩૯માં પ્રાતઃ સ્મરણીય સ્વદેશાનુરાગી સમ્રાટ લાખારાણા મેવાડના સિંહાસને બીરાજ્યા. તેમને ભાગ્યશાળી ચંદ્રદેવ નામનો એક વીર પુંગવ પુત્ર પ્રગટયો અને ભારત પ્રસિદ્ધ ભગવાન રામ તથા ગંગાકુમાર ભીષ્મદેવની માફક પિતાના વાકય પાલન માટે ભવ્ય સામ્રાજ્યના સ્વાર્થને સામાન્ય વસ્તુની માફક વિસારી દઇ પિતૃભકિતનું અને માતૃભકિતનું જવલંત ઉદાહરણ આપનો આ લોક ને પરલોકનું કલ્યાણ સાધી અમર કીર્તિ કરી ગયો તે દેશ દીપક મહાવીર ચદ્રદેવની મહાન કીર્તિ ગાથા એજ આજના પ્રયોગનું વસ્તુ છે

લાખારાણાએ સિંહાસનરૂઢ થયા પછી પ્રખર પરાક્રમ વડે મેવાડથી વિદ્રોહી બનેલા મેરવાડા, વિરાટગઢ, વિદનોર, જાવડા વગેરે રાજ્યો જીતી લીધાં અને ખીલજી સમ્રાટ અલાઉદ્દીનના આક્રમણથી નષ્ટ થયેલી મેવાડને પુનર્જન્મ આપી વિપુલ સંપત્તિ ખરચી વીરભૂમિ મેવાડ અમરાપુરી સમી સુંદર ને મનોહર બનાવી એટલુજ નહી પણ " વિદનોર " નામક સ્થાન પાસે દીલ્હીના લોદીવંશના બાદશાહને સજજડ હાર ખવરાવી રાણા વંશની કીર્તિ ધ્વજા સમગ્ર ભારત વર્ષમાં ફરકાવી. આ મહાપ્રતાપી લાખારાણાનો પાટવી પુત્ર ચદ્રદેવ તેજ આજના પ્રયોગનો મહાનાયક દેશદીપક ચંદ્રદેવના વંશજો ચંદ્રાવત અટકથી ઓળખાય છે.

તેમનું મુખ્ય નિવાસ સ્થાન સાલુંમ્બા છે. મેવાડ સામ્રાજ્યમાં સાલુમ્બા સરદારોનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ટ મનાય છે. દેશદીપક ચંદ્રદેવના વંશજો ચંદાવત (સાલુંમ્બા) વીરોએ મેવાડ રાષ્ટ્રના કલ્યાણ કાર્ય માટે અવિરલ આત્મભોગ આપી સંસાર પટપર સિસોદિયા રજપુતોની જ્વલંત કીર્તિ આજ પર્યંત ટકાવી રાખી છે. આજ પણ દેશદીપક ચંદનો વીરવંશજ સલુંમ્બરની સ્વતંત્ર ગાદીને શોભાવી રહ્યો છે.

લાખ રાણાના અનેક સંતાનો પૈકી રામ અને લક્ષ્મણ સરખા યશસ્વી બે પુત્રો આ પ્રયોગના અધિષ્ઠાતા છે. કર્નલ ટોરકૃત રાજસ્થાનના ગુજરાતી ગ્રંથ પહેલાના પૃષ્ઠ ૬૬ થી ૮૦ સુધીમાં આ પ્રયોગને લગતી તમામ ઐતિહાસિક ઘટના વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલી છે. ગુજરાતી જાણનાર હરકોઇ ગુજરાતી બન્ધુ આ ઇતિહાસથી ભાગ્યેજ અજ્ઞાન હશે જેથી ઐતિહાસિક પરિચય આથી વિશેષ આપવાની અગત્ય નથી

અનાદિકાળથી સ્ત્રીજાતિ રાજપુતોનાના હૃદયમાં આરાધ્ય દેવીની પેઠે પુજાય છે. જો આરાધ્ય દેવીનું જાણે અજાણે-યા મશ્કરીમાં પણ અપમાન થાય અગર એ દેવીના સન્માન કે શિષ્ટાચારમાં લેશ પણ ખામી આવી જાય તો તેજસ્વી રાજપુતોની સમશેરો રૂધિરની સરિતાઓ વહાવ્યા વિના કદીપણ શાન્ત ન થાય એવીજ એક વિચિત્ર ઘટનાપર આ પ્રયોગનો જન્મ છે.

મારવાડમાં આવેલા મંદોરના રાઠોડ રાજા રણમલને અતુલ રૂપવતી કૃષ્ણા નામની એક પરમ સુંદર કુમારી હતી. સમગ્ર રાજસ્થાનમાં એ રૂપસુંદરીનો સ્વામી થવાને એક પણ યોગ્યવ્યકિત રણમલને સંપાદન ન થવાથી યુવરાજ ચંદની તેજસ્વીતા તરફ તેનું

ધ્યાન ખેંચાયું અને કોઇપણ ભોગે કોઇપણ જહેમતે ચંદ્રદેવ સાથેજ તેણીનું વેવીશાળ નક્કી કરવાના હેતુથી રાજપુરોહિત સાથે લાખારાણા સમક્ષ લગ્નનું શ્રીફળ રણમલે મોકલાવ્યું. એક વિલક્ષણ પ્રભાતે મંદોરનો પુરોહીત લગ્નના શ્રીફળ સાથે લાખારાણાની હજુરમાં રજુ થયો યુવરાજ ચંદ્રને યોગ્ય ચંદ્રિકા સમાન કન્યા મળવાથી અને આ લગ્નથી મેવાડ જેવાં બે સમાન બળશાળી રાજ્યોનો સ્નેહસંબંધ તથા મૈત્રીભાવ અખંડ જળવાય એ પવિત્ર ભાવનાથી લાખારાજ યુવરાજ ચંદ્રદેવની સંમતિની શરતે આ લગ્ન મંજુર કરે છે પરંતુ શંકાશીલ સ્વભાવના અધીરા પુરોહીતની ઉતાવળ અને લાખારાણાએ તેનો શાંત કરતાં ઉચ્ચારેલા સહજ હાંસીના શબ્દોથી આ પ્રસંગ અત્યંત વિકટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જેના પરીણામે ચંદ્ર જેવા ભકિતમાન યુવક સામે સ્ત્રી જાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને શિષ્ટાચારનો એક ગંભીર સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પવિત્ર દેશમાં સ્ત્રીજાતિને આજ પર્યન્ત એક દેવી તરીકે માનવામાં આવી છે અને તેના સન્માન તથા રક્ષાને માટે ભારતવર્ષે હજારો વાર લોહીની નદીઓ રેલાવી છે એક આર્યનારીને મશ્કરીમાં પણ એક પુરૂષ સ્વીકારે અને પછી તે બીજાને દ્વારે જવા પામે તે બનાવ ભારત વર્ષને માટે હજી પણ કલંકરૂપ છે. સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને શિષ્ટાચારને માટે ગૌરવ ધરાવતા આ દેશમા એક આર્યસન્નારીનું "બીભત્સ અપમાન એ શબ્દજ ધરણાકારકને નામોશીરૂપ છે. અને આ મહત્વની આર્ય સંકૃતિને સાચો આર્ય હોય તેજ પિછાણી શકે મધર ઈન્ડીઆની રચનારી મીસ મેયો જેવા માયાવી માનવી આ વાત ક્યાંથી સમજે.

ધર્મથી ચલતાં સળગી ગયેલો સંસાર ફરીથી સમજાવી શકાય પરંતુ ધર્મ ચુકયા તો અમરાપુરીસમી અમર ભુમી પણ આપોઆપ સળગી જાય. એ વાત ચંદ્ર દેવ જેવા ક્ષત્રી પુત્રને તો ગર્ભમાંથીજ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. ધર્મનિષ્ઠ યુવરાજ ચંદ પિતા લાખા રાજાના પુષ્કળ પ્રલોભન અને સમજાવટ છતાં પિતાની મશ્કરીમાં બોલાયલા શબ્દોને પણ સિદ્ધ કરવા માટે કટિબંદ્ધ થાય છે. અને મંદોર કુમારી કૃષ્ણાના ચિત્રપટને "માતા માતા" એ શબ્દોથી માનસિક નમન કરી સિંહાસનના ભોગે પણ પિતા લાખારાજ સાથેજ તેનાં લગ્ન કરવા ભિષ્મ પ્રતિજ્ઞાથી બંધાય છે. ત્યાંથી આજના પ્રયોગના પ્રાથમીક દર્શનની શરૂઆત થાય છે.

मातृदेवो भव । पितृदेवो भव એ મહાન સુત્રને માનનારી આ દેવતાપ્ર ભુમિમાં છેલ્લા અસરકારકના યુગે દેશના યુવક વર્ગમાંથી જ્યારે માતાપિતાદિક વડીલો પ્રત્યેના પૂજ્યભાવ પ્રતિ કંઇક શિથિલતાનો સમય દેખાયો તેજ સમય પર રામ અને ભીશ્મના ભવ્ય આદર્શવાળા આ પ્રયોગનો જન્મ થયો હતો. પરંતુ—"પુરૂ ન પડે નાથજી તમારી કૃપા વિના, સાત સાંધુ ત્યારે તેર તુટે" એ ભકત નરસિંહ સાક્યાનુસાર, લાંબા સમયનું સ્વપ્ન ભોગવી મર્હુમ સાક્ષર રત્ન શ્રી ડાહ્યાભાઇ ધોળસાજીની પવિત્ર રંગભુમિ, માટે રૂણાનુબંધન યોગે નિર્માણ થયેલો આ નાટક સંવત ૧૯૮૨ના આશો માસમાં આજ રંગભૂમિ પર સ્થાપિત થયેલો પરંતુ માલીકની મંગળ મહત્વાકાંક્ષા વા વિધાત્રીની વિચિત્ર ઇચ્છાથી આપ્રયોગને માટે આજ પર્યંત ગુપ્ત નિવાસ નિર્માણ થયો હતો, પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રયોગના

સારામાં સારા બે સીનોના તત્વો અન્યત્ર ભજવાઇ ગયાં, જેથી તા. ૨૫-૧૨-૨૫ ને રોજ પુર્ણ થયેલો પ્રયોગ મારે તા. ૨૭-૧૦-૨૭ થી પુનઃ ઉથલાવવો પડયો અને કેટલી તિવ્ર કાળજીથી જાળવી રાખેલા પ્રયોગના ઐતિહાસિક સ્વરૂપમાં પણ સ્હેજસાજ પરિવર્તન કરવું પડયું છતાં પણ બની શકતા શક્ય પ્રયાસે ઇતિહાસ સચવાય પાત્રે સમાન ન્યાય મળી જાય અને ક્યાંય પણ અન્યત્રની છાયા સરખી પણ ન ઘુસી જાય, એ બધી બાજુ મેં બનતાં સુધી જાળવી રાખી છે.

આ પ્રયોગની કવિતાઓ કવિશ્રી રઘુનાથની રચેલી છે. તે સાથે મારા ઉદારચિત પ્રેક્ષક બંધુઓને સ્નેહે એક વાતરજુ કરવાની રજા લઉં છું કે આ પ્રયોગ પણ વલ્લભીપતિના માફકજ સ્ટેજ કરવામાં આવ્યો છે.

દેશ દીપક ચંદ્રદેવની **"मातृ देवो भव पितृ देवो भव"** ની એકજ ધર્મનિષ્ઠાને અંગે લેવાયલી પ્રતિજ્ઞા પાલન ઉપરાંત આ પ્રયોગ હિંદુ સમાજની બે મહત્વની બાજુઓ રજુ કરે છે.

એક આર્ય રમણી ભુલે ચુકે પણ પોતાના સાસરામાં પિયરિયાંનો કાયમી પગપેસારો થવા દઇ તેમની અધમ લાલસાઓ પર જાણે અજાણે આંખ મિંચામણાં કરતાં પોતે કેવી કફોડી હાલતમાં ઉતરી પડે છે એ વાત કૃષ્ણાદેવીની કરૂણ કથા સ્પષ્ટ બતાવી દે છે અને હિંદુ સમાજના હજારો ઘરોમાં આજ કામ હજારો કૃષ્ણાઓ પિયરિયાંના પ્રખર જુલ્મો પર આકાશને પણ કંપાવે તેવા આર્તનાદોથી રડી રહી છે.

બીજો સવાલ આજકાલ આખા દેશમાં હાહાકાર મચાવી રહેલા વૃદ્ધ લગ્નનો છે. આજથી પાંચસો વર્ષ પરના લાખારાજના સમયમાં કદાચ એ વસ્તુ આટલે દરજ્જે દેશ વ્યાપી નહિં બની હોય એમ કદી માની લઇએ તો પણ અત્યારે તો વૃદ્ધ લગ્નની વિષમ જવાળાઓથી હિંદુ સમાજ સળગી રહ્યો છે. આખા એશિયા ખંડમાં કેસરી સમાન શુરોને કીર્તિમાન ગણાતા લાખારાજ પણ વૃદ્ધ લગ્નની વેદનામાં એવો પીસાઇ જાય છે કે તેની વૃદ્ધલગ્ન પછીની પાછલી કલેષિત હાલત જોનારાઓ એમજ પોકારી ઉઠે કે કે—"નષ્ટપ્રાય થયેલી મેવાડને નવજીવન આપનારો મહા શુરો પરાક્રમી સુભટ શીરોમણી લાખારાજ આજ હતો કે બીજો કોઇ ?

એક સમર્થ સિંહાસનના સ્વામીને પણ વૃદ્ધ લગ્ને આ સ્થિતિમાં નાખી દીધો તો સામાન્ય માનવીની કેવી કરૂણ હાલત બને ! લાખારાજ ચંદ્રને પ્રતિજ્ઞાથી પાછો વાળવા જતાં સમજાવે છે કે બેટા ! હું રાજા છું હું પોતેજ ઉઠીને આવું વૃદ્ધ લગ્નનુ અધમ પગલું ભરૂં તો પછી પ્રજાની શી હાલત થશે.

એક વખત એ ચેપી રોગ આ વીર્યવંત દેશમાં પેસી જશે તો પછી શું થશે ! તે તું જાણે છે ! તેના જવાબમાં કપિલા કહે છે કે—

" પછી હિંદુ સમાજે સેંકડો વૃધ્ધો પરણવાના "

" હજારો નારીઓના જીગરથી નિશ્વાસ ખરવાના "

' અને નારી તણા નિશ્વાસથી તો નાશ થાવાનો "

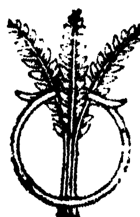
" વીરોનો દેશ આ વિખ્યાતતે નામર્દ :થાવાનો "

"વૃદ્ધ વીવાહ આ દેશમાં પ્રસરતાં દેશનાં બાલ સૌ બેહાલ બનશે"
'વર્ણ શંકર પ્રજા પ્રકટશે દેશમાં વીરતા વહી જશે ભીરૂતા રહી જશે'
"તે પછી વૃંદ વિધવાતણુાંજામસે સેંકડો ગર્ભ ને બાલ હત્યા થશે"
"બાલ વિધવા તણા શાપ સંતાપથી નષ્ટ ભૂમી થશે કષ્ટ બહુ પ્રકટશે"
અને કપિલાના એ શબ્દો આજે સાચા ઠર્યા છે.

હિંદુ સમાજમાં વૃધ્ધોનાં લગ્નથી વિનાશના મૃત્યુ ઘંટ વાગી રહ્યા છે પરિણામ શું આવશે તે તો પરમાત્મા જાણે ભગવાન ભારતના વૃધ્ધોને વૃદ્ધ લગ્નના વિનાશકારી તત્વથી પાછા ફરવાને સન્મતિ આપે અને આર્યવર્તની આર્ય સન્નારીઓના સન્માન તથા શિષ્ટાચાર માટે જીવનના બલિદાન દેનારા દેશ દીપક ચંદ્રદેવ જેવા પરાક્રમીને પવિત્ર સંતાનો પરમાત્મા ભારતના પ્રત્યેક પિતાને આપે-એજ મારી મંગલ કામના પરબ્રહ્મ પરમાત્મન પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરો.

ભાંગવાડી.
પ્રિન્સેસ થીએટર
સંવત ૧૯૮૪ ના પોષ
સુદી ૧ રવીવાર.

કવિ ગૌરિશંકર આશારામ વૈરાટી.
શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મુંબઈ.

પુરૂષપાત્રો.

ખાશાણા—મેવાડના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહા પ્રતાપી મહારાણા.
ડદેવ (ચંદ)-લાખારાણાનો પાટવી કુંવાર સાલુમ્બ્રાવીરોનો આદી પુરૂષ ચીતોડનો પહેલોજ ચંદાવત સદાર.
દેવ—લાખારાજનો દ્વિતીય કુમાર.
લદેવ—લાખારાજનો ન્હાનો કુમાર મેવાડનો બાલરાજા.
ણમલ—મેવાડનો પરાક્રમી પટાવત
મલ—મદોરનો રાઠોડ રાજવી
રજમલ—રાજા રણમલનો સલાહકાર સરદાર.
રૂમલ—માંડુરાજ્ય સામે રીસાયલો ચારિત્યમાન બહારવટિયો.
ોર—અટંકી પિતા પૂરણમલ્લનો છેલ્લો વીર બાલક
કલમલ—અક્કલહીણુ જાગીરદારનો નાદર નમુનો
દનમલ—અક્કલમલનો કામદાર.
તીચોમાળી—રાણી કસ્તુરીનો ખાસ કામદાર.

સ્ત્રી પાત્રો.

ણાકુમારી—મંદોરની રાજકુમારી મેવાડની રાજેશ્વરી
પેલા—મેવાડની રાજધાત્રી.
લિન્દિ—માન્ડુ રાજયની જવાંમર્દ મહારાણી.
શોરી—પૂરણમલની આદર્શ કન્યા કુમાર રઘુદેવની હૃદયેશ્વરી
તુરી—નાનાં રજવાડામાં રખડનારી છકેલી નારી.
પ્ર—રાજા અક્કલમલની નિર્દોષ કુમારી.

શ્રી ૧ા

"દેશ-દીપક" નાટકનો સંક્ષિપ્ત સાર.

અંક ૧ લો.

સુત્રધારની નાન્દી પ્રાર્થના અને બાળાઓ દ્વારા વસ્તુ વિવરણ

પ્રવેશ ૧ લો-મેવાડનો મહાન (ગજ) રાજદરબાર— વીરતાની વિરાટ પ્રતિભાથી દીપી રહેલા મેવાડના ભવ્ય દરબારમાં યુવરાજ ચંદને માટે મંદોરની રાજ કન્યા કૃષ્ણાકુમારીના વિવાહનું શ્રીફળ લઇ મંદોરનો રાજપુરોહિત પ્રવેશે છે.

લાખારાજથી તેને શાન્ત કરતાં સહજ હાંસીના શબ્દો બોલાઇ જવાય છે. સમગ્ર રાજસભામાં તે હાસ્ય ધ્વનિ પ્રસરી જાય છે તેટલામાં તે હાંસીમાં વસી રહેલા ભાવી ભયનું ભાન કરાવતી રાજધાત્રી કપિલા દાખલ થાય છે. લાખારાજને પોતાની ભુલ સમજાય છે. દરમ્યાન યુવરાજ ચંદ આવી પહોંચે છે. અને સાફ શબ્દોમાં કહી દે છે કે પિતાએ મશ્કરીમાં પણ જેને પોતાની ગણી તે સન્નારી આજથી મારી પૂજાને યોગ્ય ઠરી પુત્રની પ્રતિજ્ઞા સામે લાખારાજ લાચાર બને છે. અને ચંદની પ્રતિજ્ઞાથી પરવશ બનેલા પુરોહિત લગ્નનું શ્રીફળ રાણાજીના હસ્તમાં સમર્પણ કરે છે.

પ્રશેશ ૨ જો-મંદોરનું રાજ ઉપવન—મંદોરની રાજકુમારી કૃષ્ણાદેવીને કોઇ વૃદ્ધ સ્વામી સાથે પરણવાનું સ્વપ્નું આવવાથી નિર્દોષ બાળા ભાવી ભયથી ડરી રહી છે તેની સહચરી તેને સમજાવી શાન્ત કરી રહી છે તેટલામાંજ તેણીને સ્વપ્નાની વાત સત્ય થયાના સમાચાર મળતાં આક્રંદ કરે છે. રાજા રણમલ તેને આશ્વા-

સન દે છે. દરમ્યાન સરદાર સુરજમલ્લ આવી પહોચી આ લગ્નને રાજ્ય લોભના રૂપમાં પલટાવી નાંખે છે. રાજા રમણુલની રાજ્ય-લોભી રાક્ષસવૃતિ જાગ્રત થાય છે. જેના પરિણામે ઉંધુ મારી આવેલા પુરોહિતને જાગીર મળી જાય છે. અને રાજા રણુમલ્લ કન્યાને લઇ સંપુર્ણ લશ્કરી બળને દમામ સાથે મેવાડને માર્ગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૩ જો—અક્કલગઢનું અક્કલમંદિર—રાજા રણુમલ્લ તરફથી મળેલી અક્કલગઢની જાગીર સંભાળવા રાજપુરોહિત હાજર થાય છે. જીંદગીભર ભિક્ષાન્દેહી કરનાર પુરોહિતનું ભેજું અકસ્માત રાજપ્રાપ્તિથી ચસ્કી જાય છે. અને 'પુરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા" ના રાજ્યનું મંગળા ચરણુ થાય છે

પ્રવેશ—૪ થો—મેવાડનો મયુરબાગ—સંજોગના ભોગ બનેલા લાખારાજ ચીરાતે હૈયે લગ્નમંડપમાં હાજર થાય છે. રાજધાત્રી કપિલા તેમને આનંદમાં રહેવા વિનવે છે તો તેનો જવાબ લાખારાજ એ આપે છે કે:–કપિલા બાસઠ વરસના આ બુઢાના લગ્નમાં આનંદ ક્યાંથી હોય જેનાં પરણુવા લાયક જુવાન બાળકો કુંવારા ફરે છે તે બુઢા બાપને લગ્નના બાજઠ પર બેસતા આનંદ શાનો હોય? બરાબર આજ સમયપર રાજા રણુમલ આવી પહોંચે છે અને બરાબર રંગ જામેલો જોઇ દાવ ફેંકે છે કે—આ વૃદ્ધ લગ્ન કયારે કરી શકાય કે મારી કૃષ્ણાને થનાર સંતાનજ મેવાડનો રાજા થાય એવી મને કબૂલાત અપાય!" પિતાના આત્માની શાન્તિ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન માટે કર્મવીર ચંદ યુવરાજ પદપરથી પોતાનો હક્ક ઉઠાવે છે. અને પિતાના ચરણુ પર હસ્ત મુકી સાફ શબ્દોમાં કહી દે છે કે:–

"જીવનમાં ધર્મની ધુન જાગી અને કર્મ નિષ્કામની લગન લાગી."
"આજ અંગના રોમ રોમે પિતા આપની ભક્તિની હાક વાગી.'
"આપ આજ્ઞા કરો શીઘ્ર હું સંચરૂં અનળની જ્વાળાશાં વસ્ત્ર ભગવાંધરૂ,'
"સ્વાર્થ સામ્રાજ્યમાં લેશ પણ છે નહી તો પછી રાજ કે તાજને શું કરૂં.'

ચંદના એ ઉદાર ઉદગાર અને પ્રચંડ પિતૃભક્તિ સામે રાણાજી હારી જાય છે રણમલને પણ પોતાની ધારણા સફળ થવાથી આનંદ થાય છે અને કૃષ્ણાકુમારી તથા લાખારાણાના હસ્ત મેળાપ થાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો—સરદાર પુરણમલનો પ્રાસાદ—કિશોરી અને તેની સહચરી વચ્ચે વૃદ્ધ પતિનો પ્રેમ વધારે સારો કે જુવાન સ્વામીનો પ્રેમ સારો ? સંબંધી વાદવિવાદ તથા રઘુદેવ અને કિશોરી વચ્ચે પ્રયણાનુરાગ બાદ સરદાર સુરજમલ આવે છે અને રાજમાતાના ખોટા બ્હાના હેઠળ નીચે પુરણમલને પોતાના પક્ષમાં લેવા લલચાવે છે. પુરણમલ તેને તિરસ્કાર પુર્વક પાછો વળાવે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો અક્કલમલનો મહેલ—વૃદ્ધ પિતા અને નવયુવાન નફ્ટ માતાનો ખુલ્લો શૃંગાર જોતી યૌવનને કિનારે ડગ ભરતી કુમારી કેસર કામદારથી ઝુરે છે અને આખરે કામદારનેજ પોતાનો ભાવી ભરથાર બનાવવાની પેરવી કરે છે. ખાલી ખજાનાથી અકળાયેલો ઉલ્લુ રાજા રૈયત પર ચાંલ્લાવેરો નાંખે છે. અને કસ્તુરી તેના ખજાનાપર કાતર ચલાવવા માટે મોતીઆ માળીને લુચ્ચાઇથી રાણી કામદારની નોકરીમાં રાખે છે.

પ્રવેશ ૭ મો—મેવાડના કિલ્લાની અંદરનું ખાનગી સભા ભુવન.

કૃષ્ણાકુમારીનાં લગ્ન પછી મેવાડના રાજ્યમાં બે પક્ષ પડી ગય છે મેવાડ પક્ષવાળાઓ હરકોઇ રીતે યુવરાજ ચંદનેજ ગાદીએ બેઠેલે

જોવા માગે છે જ્યારે મંદોર પક્ષવાળા મુકુલના રાજ્યભિષેક માટે રાણાજી પર દબાણ કરવાનું ગોઠવી રહ્યા છે.

એવામાં ગયાજીના તિર્થસ્થાનનેવિધર્મી શતરૂઓના હલ્લાથી બચાવી નિર્ણય કરવા માટે એકત્ર થયેલા આર્યાવતના નરેન્દ્ર મંડળનો દુત લાખારાણાને ધર્મ યુદ્ધમાં આમંત્રણ આપવા આવે છે સંન્યાસ લેવાનો ઇરાદો અફળ ગયો તો અનાયાસે આવી મળેલા ધર્મના સંગ્રામપર પુણ્યક્ષેત્રમાં પ્રાણ આપી વૃદ્ધ લગ્નના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાની તિવ્ર ઇચ્છાથી રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જવાની તૈયારી કરે છે. તેજ પળે–રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જતા પહેલા અંદરના યુદ્ધનો નિર્ણય કરતા જાઓ, મારા મુકુલને ચંદના વચન મુજબ રાજ્યભિષેક કરીને પછી જાઓ" એ માગણી કરતો મકકમ પગલે રણમલ રજુ થાય છે. મેવાડપક્ષ અને મંદોરપક્ષ વચ્ચે રાજગાદીના સવાલની ભીક્ષણ સમસ્યા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ ત્યાંજ ચંદ પોતાની પ્રતિજ્ઞાની યાદી આપે છે–ચંદની માગણીથી બ્રહ્માંડના સામ્રાજ્યને પણ બંધુ પ્રેમ સામે તુચ્છ ગણનારો રઘુદેવ પોતાનો હકક પણ રાજગાદી પરથી ઉઠાવી લે છે–ગંગાકુમાર ભીષ્મ સરખો ભડવીર ચંદ રાણાજી કંપિલા અને મેવાડ પક્ષના આક્રંદને ન ગણકારતાં પ્રતિજ્ઞાપરજ મકકમ રહે છે અને પોતાના નાના ભાઇ મુકુલદેવને છાતીપર બેસાડી રાજ્યસભા સમક્ષ લઇ આવે છે. સ્વહસ્તે તેના મસ્તક પર છત્ર અને તાજ ધરાવી મહાસભા મુકુલનો જય ગજાવે છે.

સીન ટ્રાન્સફર.

સ્થળ–ગયાજીનું તિર્થસ્થાન–સાંસારિક જંજાળથી મુક્તિનો છેલ્લો શ્વાસ લઇ છુટેલા રાણાજી ચંદને આંતરિક આશીષ દેતા

રઘુદેવને સાથે ગયાજીના ધર્મ યુદ્ધમાં સીધાવે છે. અજાણે પણ ચંદ જેવા પવિત્ર પુત્રને અપાયલા અન્યાયના મહા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાજ ગયાજીમાં ગયા હોય તેમ ગયા ક્ષેત્રને શતરૂના ત્રાસમાંથી સદાને માટે મુક્ત કરી સ્વર્ગ ધામે સંચરે છે ।। સ્વધર્મે નિધંન શ્રેય એ ગીતા વાક્ય સિદ્ધ કરનાર રાણાજીના પુણ્યશાળી પ્રાણના સન્માનને માટે સાક્ષાત પરમાત્મન પ્રગટ થાય છે દરેક ધર્મના દરેક કોમના માનવ બંધુઓને પોતાના ધર્મને ખાતર પ્રાણાર્પણ કરવાનો જુસ્સો પ્રગટી આવે તેવા પ્રચંડ દ્રસ્ય વચ્ચે પરમાત્મન રાણાજીને પોતાના ધામમાં સન્માન પૂર્વક લઇ જાય છે. **સાયુલ્ય મુક્તિ.**

—અંક ૧ લો સમાપ્ત.—

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો–સ્થળ–રાજેશ્વરી કૃષ્ણાનો મહાલય.

લાંબા સમયથી સંગ્રામમાં ગયેલા સ્વામીનું કલ્યાણ ચિંતવન કરી રહેલી કૃષ્ણાકુમારી સામે ચંદ તરફથી વારંવારે પોતાને અપમાન થયાની ફરીયાદ યુક્તિ પુર્વક રાજા રણમલ રજુ કરે છે પરંતુ ચંદનો દેવતાઇ વિનયને માતૃભક્તિ જોઈ કૃષ્ણા ગદગદ કંઠે કબુલ કરે છે કે પિતા ! આવો દીકરો જગતમાં દુર્લભ છે જે દીકરો ઓરમાન માતાના શબ્દપર સ્વમાનને પણ વિસારી દે તે પિતૃ કૂળની ઈકોતેર પેઢીને પણ અવશ્ય તારી દે.

ચંદ ગયા બાદ રાજમાતા દેવપુજનમાં જતાં રણમલ હવે બીજો દાવ ખેલવાની તૈયારી કરે છે. સ્વામીના કુશળ સમાચાર રાજમાતા તરફથી મેળવવા માટે આવેલી કીશોરીને રઘૂદેવને મૃત્યુની ખોટી ખબર આપી રણમલ રડાવે છે, તણ અકસ્માત આવી લાગેલી કપિલા કિશોરીને આત્મઘાત કરતી અટકાવે છે, પિતાની આવી નિષ્ઠુર મશ્કરી

પર રાજેશ્વરી કૃષ્ણા તિરસ્કાર વરસાવે છે. તેટલામાંજ ઘાયલ હાલતમાં રાણાજીના નિધન સમાચાર લઇને રઘુદેવ આવે છે. કૃષ્ણા કરૂણ શબ્દોમાં પોકારી ઉઠે છે કે પિતા કિશોરીની તમે કરેલી મશ્કરીના પડઘા હજી મહાલયમાંજ ગાજી રહ્યા છે. ત્યાંજ મારા સર્વ નાશના પડઘા વાગી રહ્યા છે. આટલું છતાં નફટ હૃદયનો નિષ્ઠુર રણમલ ઘણીજ સફાઇથી રઘુદેવનો જાન લેવાની ચાલબાજી ચલાવે છે.

સ્વામીના મરણથી ઉશ્કેરાયલી કૃષ્ણા રણમલના સ્વાર્થી પણ મામિક ઉદગારોને ઉંચકી લે છે, ભાન ભુલેલી ભલી ભામા પોતે પણ રઘુદેવને કહે છે કે રઘુ તું જીવન પ્રિયબનીને પાછો કેમ આવ્યો અરેરે દીકરા ! તને ન જીવતાં આવડયું કે ન મરતાં આવડયું" જીવનપ્રિય એ કઠોર વાકય પ્રહાર ના સહન થવાથી–

રઘુદેવ આત્મહત્યાને માટે કૃપાણ ખેંચે છે. પણ અકસ્માત આવી પહોંચેલી કપિલા તેને સત્ય વસ્તુ સમજાવી બચાવી લે છે.

પ્રવેશ ૨ જો—સુરસાગરનો કિનારો,

પ્રણય પંથના મુસાફર કિશોર અને રઘુદેવનો પ્રણય શૃંગાર બાદ ચંદના રાજત્વને કલંકિત કરવાની રાહ જોતા કળીરૂપ રણમલે ગોઠવેલા યંત્રનું રમકડું બનેલો બાળરાજા મુકુલ કિશોર સાથે રાજહંસ પકડવા આવે છે. રણમલની યોજના મુજબ શયતાન સુરજમલ બન્ને જાની મીત્રો વચ્ચે ઝગડો જગાવે છે પરિણામે કિશોરને હાથે મુકુલ ઘાયલ થાય છે. શિકારેથી પાછા ફરતા સરદાર પુરણમલનું આ ક્રુર ઘટના પર ધ્યાન ખેંચાય છે. મરનાર લખારાજને જે બાલરાજાના જીવનરક્ષણ માટે પોતે વચન દઇ ચુકયો હતો તેને પોતાના પુત્રને હાથે ઘાયલ થયેલો જોઇ "રાજા એજ ઇશ્વર એવો એવો એકજ મંત્ર શીખેલ પ્રતિજ્ઞાઘેલા પિતાના રાજભકત હૈયામાં જ્વાળા ઉઠે છે. અને

મેવાડ રાજ્યના ધારા મુજબ રાણાનું લોહી રેડનાર પુત્રનો શિરચ્છેદ કરે છે.

પ્રવેશ ૩ જો—અક્કલગઢ તાબાનું એક ગામ

રૈયતમાં ચાંલ્લાવેરો ઉગરાવવા નીકળેલા રાજા અકકલમલની અક્કલમાં ઉધાઇ લાગે છે–મેળવેલી માલ મિલકત લઇને કસ્તુરીના કાવત્રા મુજબ મોતીઓ માળી ભાગે છે–અને કામદાર તથા કેસર વચ્ચે પ્રેમની જવાળા જાગે છે.

પ્રવેશ ૪ થો ન્યાયમંદીર મેવાડ.

બાલ્ય સ્વભાવ એવો ચંચળ હોય છે કે રમત વખતે બાળકો આપસ આપસમાં ગમે તેટલાં લડે છે પરંતુ જુસ્સાનો આવેશ ઉતરી જતાં પરીણામે તેજ બાળકો એક બીજાની મહોબત માટે મરી પડે છે." એ ન્યાયે કિશોરને હાથે ઘાયલ થયા છતાં ઉદાર દીલનો બાલ રાજવી મુકુલ ઘાયલ હાલતમાં રાજ્યના ધારા મુજબ શીરચ્છેદની સજાને પાત્ર ઠરેલા કિશોરના બચાવને માટે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ સમક્ષ હાજર થાય છે, મોટાભાઇ પાસે મુકુલ પોતાના પ્રિય મિત્ર કિશોરના ગુન્હાની ક્ષમા માગી રહ્યો છે તેટલામાંજ કિશોરનું મસ્તક લઇ પુરણમલ દાખલ થાય છે–જેના બચાવ માટે મુકુલ મોટાભાઇ સમક્ષ રડી રહ્યો છે તે મિત્રનો શિરચ્છેદ થયેલો જોઇ મુકુલના પ્રેમાળ બાલ્ય હૈયાપર પ્રચંડ આઘાત લાગે છે સરદાર પુરણમલ તેને આત્મઘાત કરતો અટકાવી દે છે.

આ કરૂણાક્રાન્ત ઘટનાથી ચાણક્ય બુદ્ધિનો ચંદ સમજી જાય છે કે કિશોરના મૃત્યુના પડદા પાછળ અવશ્ય કોઇ ખબરદાર કાવત્રા બાજ છુપાયો છે મુકુલની નિર્દોષ જુબાનીથી અને ધાત્રી

માતાને ઝેર દેવાના પ્રત્યક્ષ પુરાવા સમાન પકડેલા કાવત્રાથી સુરજમલને દેહાંત દંડ અને રણુમલને લાબડતોબ દેશનિકાલની સજા ફરમાવવામાં આવે છે પરંતુ અત્યાર સુધી રણુમલરૂપી ઢાલની એકજ બાજુ જોઇ રહેલી—રણુમલસમા કલીના સ્પર્શથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલ રાજમાતા કૃષ્ણા ચંડિકાના ઉગ્ર કોપથી આવી ચુકે છે અને આ સજા અટકાવી દે છે. રાજખટપટના કાતિલ ઝેરથી અજ્ઞાન ભોળી રાજમાતાને હવે ચંદપરજ સંદેહ આવે છે અને તેની એક પણ દલીલ સાંભળ્યા સિવાય તે દેશ દીપક દીકરા ચંદને દેશનિકાલની સજા ફરમાવે છે. એક સમ્રાટ તરીકે સિંહાસનનો સ્વામી થવા સરજાયલો છતા ઇચ્છાપૂર્વક સિંહાસનનો સેવક બનેલો માતૃભકત દેશ દીપકચંદ દેશવટે ચાલ્યો જાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો માન્ડુ રાજ્યના તાબાનો પહાડી પ્રદેશ.

માન્ડુના રાજ સામે રીસાયલો તીરૂમલ પોતાની જપ્ત થયેલી જાગીર પાછી મેળવવા માટે પ્રમાણીક બહારવટુ ખેડી રહ્યો છે.

દરમ્યાન માન્ડુની મહારાણી મેવાડને માર્ગે જતી ત્યાં થઇને નીકળે છે મહારાણીનો માર્ગ રોકી તીરૂમલ પોતાની જાગીરનો જવાબ માગે છે. રાણી અને તીરૂમલ વચ્ચે સંગ્રામ જાગે છે--પણ દેશવટે નીકળેલો ચંદ ત્યાં આવી લાગે છે અને તીરૂમલની સાત્વિક વૃત્તિઓ ચક્ષુ સમક્ષ જોતાંજ ચંદની સમજાવટથી બન્ને વચ્ચે સમાધાન થાય છે, તીરૂમલને તેની જાગીર પાછી મળી જાય છે પણ વીરતાનો કદરદાન તીરૂમલ ન્યાયમૂર્તિ ચંદના કામની કદર કર્યા વગર રહેતો નથી જેના પગલાને પ્રતાપે પુર્વજોની જાગીર મળી અને અનંતકાળની આશા એકદમ ફળી તે ચંદના ચર્ણમાં તીરૂમલ

પોતાની જીંદગી અને જાગીર બન્ને સમર્પણ કરે છે અને ચંદની પવિત્ર ઈચ્છા મુજબ તીરૂમલ રાજમાતાની સેવા માટે મેવાડ પ્રત્યે પરવરે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો અક્કલમલનું રહેઠાણ

રાજરાણી કસ્તુરીની જાત પ્રમાણે ભાત અને કામદારે કેસર માટે કરેલી વરની તપાસ.

પ્રવેશ ૭ મો મેવાડનો હયમહાલય.

ચંદના ચાલ્યા ગયા પછી હતાશ બનેલી રાજ્યમાતા કૃષ્ણાએ ચારે બાજુની જંજાળથી કંટાળી સર્વ રાજસત્તા પિતા રણમલના હસ્તમાં સોંપી દીધી છે અને સંસારના ત્રાસથી કંટાળેલી રાજમાતાને આત્મકલ્યાણ હૃદયની શાન્તિને બ્હાને શયતાન રણમલે જાત્રાએ મોકલી દીધી છે. રાજમાતા ચિતોડની બ્હાર જતાં રણમલ નિરંકુશ રાજસત્તા ચલવી રહ્યો છે. બાલરાજા મુકુલના કોમળ પણ ઉદાર બાલ્ય સ્વભાવનો લાભ લઇ રાજાનો તાજ મસ્તકે ધરી મદાંધ રણમલ મેવાડના સિંહાસને ચઢી બેસે છે. બરાબર સમયસર કપિલા પ્રવેશે છે અને મેવાડવાસીઓને ઉશ્કેરે છે.

કપિલાના વીરોચિત ઉદગારથી મેવાડી વીરો શમશેર ખેંચી સાવધ થાય છે પુરણમલ પોતાના સૈનિકો સાથે સિંહાસનને ઘેરી વળી રણમલને રાણાનું આસન ખાલી કરવા હુકમ કરે છે પરિણામે ભીષણ સંગ્રામ જાગતાં પરાક્રમી વીર પુરણમલ સ્વર્ગે સંચરે છે કઠોર સંજોગો વચ્ચે કપીલા કેદ પકડાય છે. તેજપળે હત્યારો રણમલ બાલરાજા મુકુલને રહેંસી નાખવા પ્રેરાય છે પણ આગના ગોળાની માફક ધસી આવેલી દૈવી ત્રિપુટીથી તે નિર્દોષ બાળક જાય છે.

ટેબલો

અંક બીજો સમાપ્ત.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો રાજા રણમલનો મહાલ.—રાજમાતાને તિર્થસ્થાનમાં રોકી રાખી ઝેરી પોશાક તૈયાર કરી હત્યારો રણમલ સુરજમલને ચંદના ખાસ જાસૂસનો સ્વાંગ સજાવી કેલવાડામાં રઘુદેવના પ્રાણની આહુતિ લેવા રવાના કરે છે. કુશાગ્રબુદ્ધિથી આ કાવતરૂ જાણી ગયલી માન્ડુ રાણી (સુંદરમલ) તરતજ રઘુદેવના બચાવને માટે તીરૂમલને મોકલી દે છે અને પોતે ચંદના કટ્ટા શત્રુ તરીકે પોતાને ઓળખાવી રણમલ પાસે સરદારીની નોકરીની માગણી કરે છે. શુરાઓને શરમાવે તેવો તેનો દબદબા ભર્યો રૂવાબ જોઈ રણમલ રાજમાતાનું મસ્તક કાપી લાવવાની શરતે સુંદરમલને મેવાડના મુખ્ય મંત્રીનું સ્થાન આપવા કબુલે છે આ ભયંકર શરતથી સુંદર-મલનો આત્મા કમકમી ઉઠે છે.

જ્યારે રણમલને પણ ડરાવે તેવી ધીરતાથી રણમલે મોકલેલા ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તકમાંથી રાજમાતાને બચાવી લેવા માટે સુંદરમલ પોતાના બહાદુર યોદ્ધાઓ સાથે વાયુવગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૨ જો કેલવાડામાં કુમાર રઘુદેવનો મહાલય-કલ્પાંત કરતી કિશોરીને રઘૂદેવ આશ્વાસન દે છે ત્યાંજ તેના કાળના પેગામ રૂપે આવેલો કાળમુખો સરદાર સુરજમલ ઝેરી પોષાક લઈ પ્રવેશે છે શુરો છતાંય ભોળો પરાક્રમી છતાંય બધુ પ્રેમી રઘુ ચંદનું નામ સાંભળતાંજ ગાંડો ઘેલો બની જાય બાઇ. બાઇ મારો ભાઇ! કરતો પોષાક પહેરી લે છે બરાબર એકજ પળના ફરકમાં તીરૂમલ કાર્મી ચીસ પાડતો આવી પહોંચે છે પણ તે પહેલાં તો કઠોર કાળે પોતાનું કામ પુરૂ કરી લીધું છે. મુકુલ કિશોરી અને તીરૂમલ કરૂણ કલ્પાંતથી મહેલની દિવાલો પણ ધ્રુજી ઉઠે છે. દરમ્યાન ભૂખ્યા

વાઘની માફક રણમલ સૈન્ય સાથે તુટી પડે છે અને તીરૂમલ તથા કિશોરીને સંગ્રામમાં વિદારી મુકુલને લઇ નાગદાના કિલ્લા તરફ રવાના થાય છે. બાદ રણમલના ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તમાંથી રાજમાતાને બચાવી લઇ રઘુદેવના રક્ષણ માટે દોડયો આવતો શ્વાસભર્યો સુંદરમલ આ કરૂણ ઘટના જોઇ કમકમી ઉઠે છે.

દરમ્યાન પાછળ રહી ગયેલી રાજમાતા દીવાનાની માફક દોડી આવે છે. સુંદરમલ રાજમાતાને શાન્તિ અને યુક્તિ પુર્વક સર્વ ઘટના સમજાવે છે. ત્યાંજ રાજમાતાનું હૈયું પોકારી ઉઠે છે કે-અરેરે

એ બાપ મારો નથી કે નથી એની હું દીકરી.
જન્મતાં મરજો પ્રભુ એવા પિતાની દીકરી;
પિતા થઇ પુત્રીનાં સંતાનને જે સ્વહસ્તે કાપે,
હજારો જન્મમાં જગદીશ એવો બાપ ના આપે;

સીન ટ્રાન્સફેર.

પ્રવેશ ૩ જો નાગદાનો કિલ્લો (રાજા રણમલનું ગુપ્ત વધ સ્થાન)-કેદી હાલતમાં પડેલી કપિલાને ચાણક્ય બુદ્ધિથી સુંદરમલ સમજાવે છે, રણમલને મીઠા શબ્દોથી મનાવી ચંદની કલ્યાણની ચાહનાથી કપિલા ચિતોડના કિલ્લામાં ચાલી જાય છે. બાદ મુકુલનું મસ્ત ઉતારી લેવાનો રણમલ સુરજમલને હુકમ કરે છે નિર્દોષ બાળકના કાલાવાલા શબ્દોથી મારવા ઉઠેલો સુરજમલ બાળા રાજાને છાતીએ લગાવે છે-આ દેખાવથી ઉશ્કરાયલો રણમલ સુરજમલને ગોળીબારથી ઉડાવે છે-ત્યાંજ કૃષ્ણા દોડી આવે છે. ક્રોધાંધ બનેલો રણમલ એકી સાથે ગોળીબારથી તેને ઉડાડી દેવા હુકમ કરે છે ત્યાંજ દેશદિપક ચંદ ધસી આવે છે અને રણમલ ગુપ્ત માર્ગેથી નાશી છુટે છે—ટેબ્લો,

પ્રવેશ ૪ થો—અક્કલમલનો મહેલ—કેસર કુમારીના લગ્નમાં ઠગારી કસ્તુરીએ મારેલા વજ્રના ઘાથી રાજા અકકલમલનું ચસકેલું ભેજું ઠેકાણે આવી જાય છે તેણે અવળી ઉપાડેલી બ્રહ્મની માયા હવે સત્ય સ્વરૂપમાં સમજાય છે બુઢાપામાં જોબનવંતી જુવતી સાથે કરેલાં લગ્નનુ ખરૂં રહસ્ય ખ્યાલમાં આવે છે ને સર્વ તેને સમજાવે છે કેઃ—

કસ્તુરી—ખોખા બનીને ચોકખા બુઢ્ઢા પડયા છો મરવા,
કાળા કલપ લગાવી પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કામદાર—તાકાદ નથી અંગે તો સુંદરીની સંગે
રમવાને રતી રંગે પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કેસર—ઘરમાં અમે કુંવારાં, શંગાર જોઇ તમારા
બળવા જીગર અમારાં પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કસ્તુરી—વિધવા બની વિલાપે. મરીએ અમે ઝુરીને
ઘોડે ચડી ગધેડા પરણો તમે શું કરવા ?

કંટાળેલો રાજા-કામદાર ને કેસરના હસ્ત મેળાપ કરાવી જગતની જંજાળ છોડી દઇ બ્રહ્મની માયાનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી જઇ સંન્યાસ લે છે.

પ્રવેશ ૫ મો–ચિતોડનો કિલ્લો તથા રાજમહાલય—ચારેબાજુથી હતાશ બનેલો રણમલ ચિતોડના કિલ્લામાં ભરાઇ બેસે છે. ચિંતાઓની જવાળાઓને શાન્ત કરવા સુરા અને સુંદરીના કૃત્રિમ ઉપાયથી અગની અને આત્માની શાન્તિ ઇચ્છે છે.

જ્યારે બીજી તરફથી ચાલાક કપિલાએ કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ ચંદના વિજયનાં સવ સાધનો તૈયાર કર્યા છે અને સુંદરમલ સાથે

કિલ્લાની ચાવી ચંદને દાખલ થવા માટે મોકલી દઇ રણમલને મદિરામાં મસ્ત બનાવી બેભાન બનાવે છે દરમ્યાન ચંદ પોતાના સૈનિકો સાથે કિલ્લાનો કબજો લે છે, રણમલના સૈનિકો તેને સાવધ કરવા આવતાં કપિલાના હાથે હાર થાય છે. ગોળીબારના અવાજથી રણમલ જાગી જાય છે અને સઘળું કાવત્રુ સમજી જાય છે. પરિણામે રણમલને હાથે કપિલાનું મૃત્યુ થતાંજ ચદ આવી પહોંચે છે. ભીષણ રણયજ્ઞમાં દેશ-દીપક ચંદને હાથે દેશદ્રોહી રણમલ માર્યો જાય છે. દેશ-દીપક ચંદદેવ મહારાણા મુકુલદેવનો જય ગજાવે છે ત્યાં બાળરાજા મુકુલ મોટાભાઇને મળવા ઉત્સાહ ભર્યો દોડી આવે છે પોતાની જય ગર્જના અટકાવે છે અને કહે છે કે-

ઉપકાર માનો આજ મ્હારા દેશદીપક ચંદનો
મ્હારા નહી પણ જય ગજાવો દેશ દીપક ચંદનો
ઇતિહાસમાં યશ અમર હોજો દેશ દીપક ચંદનો
જગતમાં જય ગજાવો દેશ દીપક ચંદનો

મહારાણા મુકુલજી અને દેશ દીપક ચંદદેવની જય ગર્જના પહાડી અવાજ વચ્ચે મુકુલજીના મસ્તકે મેવાડનો તાજ દેશ દીપક ચંદના દિવ્ય હસ્તે મુકાય છે તે સાથેજ આનંદ હર્ષના વાતાવરણ વચ્ચે પરમાત્માની દયાથી દેશ દીપકનો પ્રયોગ સમાપ્ત થાય છે.

શાન્તિ ! શાન્તિ ! શાન્તિ ! ! !

श्री गणेशाय नमः

श्री १।

"देश दीपक" नाटकनां गायनो.

—o—

मंगळाचरण.

वंदु विश्व देव दीनदयाळ
परम पुनित प्रणतपाळ.
रिद्धि सिध्धि सुमति आप
व्रतपति वर कर तुं स्थाप
त्रिविध तापथी तार तुं तात
विमल हर विनायक नाथ
साम्ब स्मरण सुयशकार
मंगळ कर हर सुरा....वंदु विश्व०

माळाओ— १

देश दीपक देवांशी चंद्रनी जननी जयकारी
भूमि मेवाड मनोहारी....
राणा कुळमां राम समा ज्यां जनम्या अवतारी
जन्म भूमि ऋण चुकववा देता शीष उतारी
पुत्रधर्मनुं पालन करता अडग टेक धारी सुयशकारी
विरोनी जननी जयकारी
देश दीपक.

નર્તકી વર્ગ—   ૨

શરદ પુનમની રાતલડી....સોહામણીરે
મ્હારે વ્હાલે રમાડેલ રાસ, ઝુલાવેલ બાંવડીરે,
રાધાની સંગ રમીરે........જલ ભુલામની
અમારાં ચિત્ત હરીરે, ગયા ક્યાં કૃષ્ણ હરીરે
બતાવો શ્યામ મણીરે
વૃન્દા તે વનની કુન્જ ગલીમાં આવતારે
નંદના છેલા લાલ મારે મન ભાવતારે....રાધાની૦
કાન કાલિન્દિને ઘાટ બંસી બજાવતારે,
શ્યામ સુહામી સુંદર ધેનુ ચરાવતારે....
મને કોઈ કૃષ્ણ બતાવો, બેની મને કૃષ્ણ બતાવો
આપું વધામણી

સાહેલીઓ   ૩

સખી સ્વપ્ન બધાં (૨) નથી કોઈ સાચાં પડતાં
અલી એ શમણાં, મનની ભ્રમણાં, કુમળાં દિલ વ્યર્થ દુભવતાં
૧લી—સોળ વરસની હું રસ રમણી; સ્વપ્ને નાનો કીકો પરણી
રડી રડી રાતલડી ગાળી રસભર રજની વ્યર્થ બગાડી
જાગીને જોયું તો—સુંદર શ્યામ હતા મન ગમતા....
૨જી—મને સ્વપ્ન બાઈ એવાં આવે, નવ શોક્ય નાવલીયો લાવે
શોકલડી એ ખુબ સતાવે, મને ભુવનની બહાર કઢાવે
જાગીને જોયું તો—નણદલ વીર દીઠા કરગરતા...

૩જી—હું સ્વપ્નમાં બની ઇન્દ્રાણી, ભરે અપ્સરા મારૂં પાણી
દેવલોકમાં દેવી મનાણી, થઇ સ્વર્ગિય વૈભવ માણી
જાગીને જોયું તો—મારા રસિયા પહેરો ભરતા....સખી.

વારાંગનાઓ— ૪

યાદી સતાવે અમને દીલદાર યાર તારી રે
ઓ બે કદર ન કીધી તે કંઇ કદર અમારીરે
ગુલ્જાં અમે બીછાવ્યાં તેં ત્યાં બીછાવ્યા કાંટારે
રાતો હજાર વીતી સુની પડી પથારીરે

કસ્તુરી-રાજા— ૫

હાંહાંરે જેવા રાજા બની હું તેવી રાણી
વાલા ઠકરાણા માગો તે સઘળું આપુ આણી
હવે હું ભરવાની સોનાને બેડે પાણી
સાગ શીશમના ઢોલીયા લાવો, ફુલની સેજ બીછાવો
ખસને પંખે પાણી છાંટી, પવન મને નંખાવો
પોઢે પ્રીતે પછીથી પટરાણી, મોંઘી મજાઓ માંણી
માગો લ્યો સઘળું કહો ખુલ્લેખુલ્લી દીલની વાત
ચાર દીવસનું જોબનીયું પાછળ અંધારી રાત
તારે નખરે થયો હું પાંણી પાંણી....

કપિલા— ૬

મિથ્યા થશે ભવિનાં,
વિધિની, ગતિની, નવ ગમ પડી....કદી પડેના

લખ્યા જે લલાટે લેખો....કોંદી-ફરેના
કળી ના-શકે કો પ્રાણી....હરિની ઘટના

સખીયો તથા કિશોરી— ૭

સોળે કળાએ ખીલતી શાણી સાહેલી
રસિકા કોઇ રસિયો ખોળે બનીને રસઘેલી ઘેલી
તરૂવર વિણુ વીલી લાગે વ્હાલી આવેલી
જો હોય પ્રિયતમ રસિક તો રસિકા રસિક દેખાય છે
રજની થકી જયમ ચંદ્ર રજની ચંદ્રથી સોહાય છે
ગ્રહસ્થાશ્રમ તો વરસાવે અમૃતની હેલી
જુગતી જોડી વિકસાવે નંદનવન વેલી.

કિશોરી તથા સખીઓ- ૮

જુવાન નરની પ્રીત નકામી પળપળમાં પલટાય
ઉપરનાં આડંબરથી ભોળી બાળા ભરમાય
સોળ વરસની સુંદરી ઘરમાં, પરણ્યા પરઘર જાય
રસનાં ભોગી ભુખ્યા ભમરા, પુલપુલ ભટકી ખાય

કિશોરી–બધા પુરૂષ એવા નથી હોતા એ વાતો ન મનાય

સખીયો–આજકાલ સોમાં નવ્વાણું, નર પરસ્ત્રીને ચ્હાય
મારૂં માનો તો બીજવરને, પરણો સઘળાં બાઇ
ઘરડા ધણી આજ્ઞાંકિત કેવા, પરણીને સમજાય–જુવાન

૯

રઘુ—સમજાવશો એ શાણી, શુધ્ધ પ્રેમની નિશાની
કીશોરી—અણજાણ પ્રેમપંથની, શકું હું કેમ જાણી—સમ
રઘુ—પુરાં પ્રવિણ જ્ઞાની—વા—બાલા અજાણી
કીશોરી—પ્રેમ તણાં તત્વ શું બજારે વેચાંટ છે
શાળા ન એવી જયાં, પ્રેમને પઢાય છે
શકું હું કેમ જાણી—એથીજ છું અજાણી
રઘુ—અગમ્ય કોઇ ભાષામાં વાતો એ થાય છે
હૃદયતણાં ભાવો જયાં નયનમાં લખાય છે
વીરલ તત્વ એનું—પ્રેમી શકે પિછાણી

કેસર કામદાર— ૧૦

અગર અમારા બનો જો દિલબર—વાવું ઘરઘર નગરમાં કેસર
થશો અધિર નહિં જરા રસિકવર તમારી મુર્તિ જીગરની અંદર
તમને બાંધુ જીગરને કટકે હસાવું તમને નયનને મટકે
મીઠાઇ મેવા પુરી કચોરી
કેરીનું ખાણું પ્રીતે કચુંબર, જોતાં તમને મનડું મટકે
અપુ મુખડે તારે મીઠાશ છલકે પાશું પીશું પલકે પલકે
મીઠા અધર રસ અધર ઉપર

નર્તકી— ૧૧

જય જય જન્મભુમિ, મંગળ કરણી માત–વીરભુમિ વિખ્યાત
કર્મવીર, ધર્મવીરની પુનિત માત
સ્વાતંત્ર્યની સુવર્ણ જ્યોતિનો પ્રબળ પ્રકાશ
સત્યની સમશેર ધારી ધૈર્યની છે ઢાલ,
નવચેતન જીવન પ્રગટ પુરણ એક છે અભિલાષ
જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર........લલલલ
નેક ટેક પાળશું પ્રીતે વીરનારીઓ કરે છે દેશનો ઉધ્ધાર
જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર........લલલલ
નેક ટેક પાળશું પ્રીતે....વિજય કિર્તિમાળ વરશે
દિલ દેશ દાઝ ધરશે...છે સદા સ્વતંત્ર........જય૦

અંક પહેલો સમાપ્ત,

અંક બીજો.

કૃષ્ણા— ૧૨

સમજવાની નથી શકિત લલાટે શું લખાયું છે ?
અમંગળ તર્કને વિતર્કથી મનડું મુંઝાયુ છે
સમરમાં સંચર્યા સ્વામિ, વિજય વરમાળને વરવા
વિયોગે દિલદારનું દિવાનું દિલ દુભાવ્યું છે...

કપિભા— ૧૩

માતૃ ભુમિને ચર્ણે જેણે જીવન સમર્પ્યો
મરતા સુધી ન કરતા વિરલા એ પાછી પાની
ઓ સાચા સુકાની
સ્વતંત્રતા ફસાતાં પરતંત્રતાને દરીએ
છોડે સુકાની નૈયા નૌકાએ ડુબવાની ઓ....
મેવાડના સીતારા' જનની ઉગરનારા
અણમોલ આવી તક આ તરીને તારવાની ઓ....

કિશોરી— ૧૪

મને કોઇ તો સમજાવો, ઓ સ્નેહી સજ્જન
આજ હું છું નવિન કે આ દુનિયાં નવિન
છુપું છુપું બજાવે, કોણ હૈયાનુ બીન........મને૦
ગાન હૃયે ઉઠેને, વિશ્વ બોલી રહે,
ઘેન નયને ભરાય; જગત ડોલી રહે
કહો બોલાવે, કોણ હૃદય ડોલાવે કોણ ?
મને કોઈ તો બતાવો, એ તંત્રી પ્રવિણ—આજ હું છું નવિન

કિશોરી રઘુદેવ— ૧૫

અમી હલાહલ મદભર્યાં, શ્વેત શ્યામ રત્નાર
જીવન મરણ ને વશીકરણ, ત્રણ લોચનના માર
રમણીનાં નયનોનાં લાખ્ખો શીકાર
બચે ન નર બીચારા જ્યાં વાગ્યા એ માર....રમણીનાં

તીર કે સમશેરથી તો અંગ ઘવાતાં
અંગઅંગ નયનના કટાક્ષથી વિંધાતા
ત્રીલોકમાં મળે ન કોઇ જેનાં ઉપચાર....રમણીનાં

કામદાર તથા કેશર— ૧૬

જાદુ ભર્યાં તારાં નયને સાંવરીયા
કામણ કર્યાં કઈક કાતીલ પાતળીયા
જીવની જડાઇ ગઈ હવે તું અમારી થઈ...કા૦
આવા કામણથી ભર્યાં જેના હોએ કંથ
ભાગ્ય ફળે ભામાતણું, સુધરે સઘળા પંથ
આવા છલબલથી ભરી જેની હોએ નાર
કેશવદાસ કહી ગયા એનો બેડો પાર....કા૦

નર્તકી— ૧૭

હાંરે ભાને દે ગાગરી
મોરી ટુટ ગઇ રેશમ ડોરી—રે
મય બારા બરસકી છોરી મોહે સાસ નનદકી ચોરી
મોસે કાહે કરત બરજોરી—રે
કર છાંડ કલૈયાં મચકે મોરી બાલ કમરીયાં લચકે
હય બારી ઉમરીયાં મોરી—રે

નાચનારીઓ—　　　　૧૮

આવો ગાવો રંગ જમાવો શીરતાજ
એજ માગો રહે અવીચળ મેવાડી આ તાજ
દિવ્ય નરવર; છત્ર સુજકર
હે દયા કર હે અમર વર જુગ જીવે મહારાજ
સખીરી, સુખના સુરજ ઉગી રહ્યા
ઉજવલ વ્યાપી ભુતલ છાંય શીતલ
શાંન્તિનું સામ્રાજ્ય૦

—અંક બીજો સમાપ્ત.—

અંક ત્રીજો.

મુકુલ—　　　　૧૯

લાખો અહિં ચાલ્યા ગયા, લાખો બીજા ચાલ્યા જશે
માટી તણી આ જીંદગી, માટી મહીં માટી થશે
મારી બીજાને માનવી, મનમાં ફુલાતો ના અરે
કાળ કોઈનો તું થયો તો, કાળ તારો કોઈ થશે
કહેજો અમારી માતને કર્તવ્ય પંથે હું મર્યો
નહિં તો બિચારી જીંદગીભર, વ્યર્થ આસું સારશે

૨૦

મારા લગ્નમહિ એને વિઘ્ન કર્યું મારૂ પાકું પરણેતર પાછું ફર્યું
એને બાંધોરે પાછી છુટે નહી રાંડ કેશરની કેવી કસ્તુરી થઇ
પીટયો કેશવઆતો ચંદન મલન હિજરા જુવોરેકન્યા કોનીથઇ
અકલમલની અકલતો વેચાઇ ગઇ ચંદનમલનું ગયું એમાં
કાંઇ નહિ કોઇએ બુઢાપામા એરી ક ... ધોરે
બુઢાપામાં બઇરી પરણે અધવચ સુ
ઘરડા થઇને ગત ખોશો તો હાલ
કાકા લ્યો લગનની લાહાણ રાણી તણી થઇ નાછાણ
માલણ ફાવી ગઇ રાણી થઇ મારા ...ન.

કપિલા— ૨૧

પી લ્યો પી લ્યો, જીવનનો મીઠો જામ....દીલારામ૦
આપે દીલને આરામ
નયનની મીઠી સદી અધરનાં પાત્ર મધુરાં
ચાખે તો સ્વર્ગનું શું કામ...દીલારામ૦
સ્વર્ગના વૈભવ અને સુખ જીંદગાનીનાં
કો અજબ ખુશબોથી ભર્યા, આ એક પ્યાલામાં
પ્યાલા ભર્યા છે છલાછલ પાયા કરો પીયા કરો
લજ્જત લુંટી લ્યો, આજની ના કાલની ચિંતા કરો
છે આખરનો આ પયગામ...

સમાપ્ત.